

Okrugli stol „Gradovi u pokretu – postosmansko nasljeđe: Ankara, Istanbul, Beograd i Sarajevo u međuraću“.

Na šestom festivalu povijesti KlioFest, koji se održao od 14. do 17. svibnja 2019. godine u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, organiziran je okrugli stol povodom izložbe *Gradovi u pokretu – postosmansko nasljeđe*. Ova je izložba rezultat istraživačkog projekta *SIBA-Vizuelni pristup istraživanju svakodnevice u turskim i jugoslavenskim gradovima* koji je financirala Švicarska nacionalna zaklada za znanost (SNSF).

Moderator okruglog stola dr.sc. Vjeran Kursar s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu najavio je i pozdravio sudionike rasprave: prof. dr. sc. Natašu Mišković sa Sveučilišta u Baselu, autoricu projekta te kustosicu izložbe, prof. dr. sc. Aleksandra Jakira s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, prof. dr. sc. Nenada Makuljevića s Filozofskog fakulteta u Beogradu, dr. sc. Jasenku Gudelj, izvanrednu profesoricu na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te doktorandicu Zeynep Oğuz Kursar sa Sveučilišta Harvard. Kursar je potom istaknuo da su okosnica izložbe novinske fotografije iz međuratnog razdoblja u četirima gradovima: Istanbulu i Ankari u novoosnovanoj Republici Turskoj te Beogradu i Sarajevu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevini Jugoslaviji). Naveo je da su slike preuzete iz vodećih istanbulskih i beogradskih dnevnih (*Cumhuriyet*, *Politika* i *Vreme*) te je posebne zahvale uputio profesoru fotografije Mehmedu Akšamiji što je pridonio izložbi vlastitom zbirkom fotografija. Potom se osvrnuo i na doprinos Muzeja Jugoslavije koji je surađivao na izložbi sa Sveučilištem u Baselu putem zajedničkog projekta *VAYU-Vizuelni arhiv Jugoslavije te Kulturnom centru Yapı Kredi* u Istanbulu. Kako bi zaključio uvodni dio, Kursar je dodao da će naglasak rasprave biti na odnosima novih nacionalnih država prema osmanskom nasljeđu.

Raspravu je otvorila Nataša Mišković istaknuvši kako se za potrebe izložbe, koja je prije Zagreba gostovala u Baselu, Grazu, Ljubljani, Sarajevu, Beogradu i Istanbulu, nastojala naglasiti koncepcija urbanog prostora putem fotografija te struktura i arhitektura gradova iz vremena Osmanskog Carstva. Istaknula je važnost međusobnog spajanja kultura koje omogućuju da nas danas prenaplašene različitosti spajaju, a ne razdvajaju. Kratko se osvrnula na osmanski povijesni kontekst svakoga grada s kraja 19. stoljeća do međuratnog razdoblja, istaknuvši posebnu ulogu Sarajeva koje je jedino zadržalo osobine tipične za gradove Osmanskog Carstva. Sarajevo je u projektu služilo kao „kontrola“ naspram drugih gradova jer je sinkretistički bilo povezano sa starijim osmanskim vremenima – stara elita iz Bosne zadržala je određene privilegije koje je dozvolila austrijska uprava nakon

preuzimanja vlasti 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Mišković je potom posebno zahvalila profesoru fotografije Mehmedu Akšamiji što je ponudio brojne slike iz sarajevske svakodnevice, koje je uzeo iz vlastite obiteljske arhive. Zatim se osvrnula na sadržaj zbirke objašnjavajući kako se cijela zbirka, koja broji više od tisuću fotografija, prikupljala ne samo iz dnevnih novina, već i iz brojnih institucija, muzeja, arhiva, privatnih kolekcija u Srbiji te Bosni i Hercegovini, novinskih arhiva i prihvatnih kolekcionara u Turskoj, a naglasila je i kako su birali tematske cjeline koje se mogu naći u sva četiri grada. Sukladno tome, navela je teme izložbe: 1. *Centar grada: pozornica za političku elitu*, gdje se primjećuje promjena gradskog pejzaža vezana uz proces mijenjanja vlasti, 2. *Narod i kult tijela: mobilizacija omladine u sportu i vojsci*, nastojanje nove nacionalne države u oblikovanju novog nacionalnog čovjeka koji će stvoriti tkivo novog nacionalnog društva kroz sportske aktivnosti i parade, 3. *Oblačenje i društvene klase: fes, šešir i marama* koji prate odjeću kao važan pokazatelj društvene pripadnosti od najbogatijeg do najsiriromašnijeg sloja, 4. *Dokolica i druženje* kojima se ponovno može primijetiti razlika između načina zabavljanja siromašnog te onog bogatog sloja te 5. *Čaršija: sastajalište gradskog stanovništva*, gdje se miješaju svi društveni slojevi i na kojem se u svim gradovima prepoznaje onaj zajednički – osmanski – element.

Nakon izlaganja organizatorice izložbe, Kursar se nadovezao na pitanje odijevanja u Osmanskom Carstvu istaknuvši kako je projekt stvaranja modernih nacionalnih država negirao osmansko nasljeđe, a pripadnici moderne elite počeli su se odijevati kao oni zapadnih zemalja dok su širi slojevi nastavili s tradicionalnim životom. Osvrnuo se i na poruku izložbe koja u opisu projekta navodi problem dvostrukog čitanja publike. Primjerice, publika je u Grazu i Baselu suočena s upoznavanjem ljudi koji žive na prostorima balkanskih zemalja i Turske. Ona pripadnike tih zemalja smatra imigrantima ili pak „gastarbajterima“, a cilj je ove izložbe upravo suzbijanje sličnih predrasuda. Međutim, namjera je da izložba u Bosni i Hercegovini te Srbiji potakne raspravu o osmanskom nasljeđu kako bi se poradilo na boljem međusobnom razumijevanju. Kursar je potom upitao Mišković koji su ciljevi izložbe u Hrvatskoj. Odgovorila je da Hrvatska, kao zemlja čiji su dijelovi bili pod osmanskom vlašću, svakako ima utjecaja u oblikovanju granice između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije. Dodala je da je, kako je porijeklom iz sjeverne Dalmacije, sentimentalno vezana uz Hrvatsku. Spomenula je termin „fantomske granice“ koju je istraživao prof. dr. sc. Hannes Grandits, navodeći kako ćemo jasnije percipirati što se događa u našoj kolektivnoj povijesti ukoliko se upustimo u istraživanje „fantomskih granica“, a dotakla se i prof. dr. sc. Karla Kasera iz Graza koji je obrađivao identifikacijske brojeve fotografija s izložbe koje se mogu pronaći u online arhivu VASE-Vizualni arhiv Jugoistočne Europe (<http://gams.uni-graz.at/vase>).

Aleksandar Jakir osvrnuo se na osmansko nasljeđe prilikom izgradnje moderne jugoslavenske nacije. Istaknuvši složenost teme, usporedio je pitanje nasljeđa i stvaranje suvremene nacije s etnografskom kartom europske Turske Carla Saxa iz 1875. godine, koja je u usporedbi s kartama 20. stoljeća bila veoma šarena.

Nadalje, navodeći dva citata muslimanskih poglavara, želio je ukazati na stavove glede osnivanja Kraljevstva SHS, u vremenu u kojem šire narodne mase u, primjerice, Sarajevu, nisu toliko pratile javna zbivanja kao one u Splitu ili Zagrebu. Istaknuo je kako se običan čovjek bavio vlastitim egzistencijalnim pitanjima te da je službeno zajamčena ravnopravnost svih vjerskih zajednica bila samo prividna. Islamska vjerska zajednica u početku je bila odana novoj državi te je imala određenu autonomiju, no ta ista država ju je ipak većim dijelom kontrolirala. Jakir je potom naglasio kako se citatom Reis-ul-uleme Džemaludina Čauševića koji je, prilikom posjete regenta Aleksandra I. Karađorđevića Sarajevu, izjavio kako „(...) muslimani u Bosni i Hercegovini žele da u uzvišenoj osobi Vašeg Kraljevskog Visočanstva vide izvor potpune jednakosti i ravnopravnosti“, mogu iščitati povijesne frustracije i traume vezane za nestanak Osmanskog Carstva na Balkanu. Nastavio je izlagajući kako se pitanje nasljeđa mora promatrati u kontekstu stvaranja novih nacionalnih država i procesa etnizacije stanovništva koje je u tijesnoj vezi s romantičarskim načelima koja su se artikulirala krajem 18. stoljeća preko novih balkanskih elita kojima je uzor bio Zapad. Nove elite dovodile su u pitanje moć i državni suverenitet Carstva te ga uspoređivale s uspješnim nacionalnim pokretima srednje i zapadne Europe. Kritika je postala još izraženija nakon Krimskog rata i brojnih ustanaka na Balkanu sredinom 19. stoljeća koji su 1875. godine doveli državu do bankrota. Potom, Jakir ističe i kako su postosmanske države imale ideju europeizacije i povratak u zamišljeni europski prostor prije osmanske vladavine, na što se u 19. stoljeću gledalo kao na „turski jaram“. Kako bi se dobio uvid u statističke podatke međuratnog razdoblja 30-ih godina 20. stoljeća, usporedio je Kraljevinu Jugoslaviju s Njemačkom na temelju kojih se primjećuje zaostajanje Jugoslavije na području pismenosti, indeksu agrarne proizvodnje i nacionalnom dohotku po stanovniku. Svoje izlaganje završio je naglasivši kako su dugoročne posljedice izgradnje nove države i pravnog sustava iz temelja promijenile sva društva na Balkanu jer neke od njih možemo i danas identificirati. Novoosnovane institucije koje su težile novoj hijerarhijskoj strukturi nalazile su se u složenom i konfliktnom odnosu s tradicionalnim selom koje je bilo i mentalno udaljeno od državnih struktura te je tako ostalo dijelom osmanskog nasljeđa.

Veoma zanimljivo izlaganje o pitanju Osmanskog Carstva i osmanskog nasljeđa u Beogradu imao je Nenad Makuljević. Istaknuo je kako su u srpskoj historiografiji uz dominantan nacionalistički narativ, osmansko nasljeđe, kultura i sjećanje prikazani izrazito negativno. Što se tiče osmanskih građevina u Beogradu, smatra kako ih je ostalo sačuvano veoma malo dok pojedini gradovi poput Niša sadržavaju urbane strukture koje potječu iz osmanskog vremena. U svojem je izlaganju donio kratak povijesni pregled Beograda od Prvog srpskog ustanka 1804. godine do Berlinskog kongresa 1878. godine te odnos srpskog i osmanskog stanovništva čija je svakodnevica bila isprepletana. To se ogledalo i u vizualnoj reprezentaciji osmansko-srpskog grada dvojne vlasti: imao je dvije policije i dvije strukture organiziranja života čineći tako prostor sukoba i susreta kultura. Nadalje, Makuljević je govorio i o osmanskoj strukturi grada koji je za vrijeme Carstva imao 15 džamija, dok je glavni ulaz u grad prolazio kroz Stambol kapiju na čijem je mjestu današnji Trg republike. Godine 1862. počinju nemiri i, kako je Makuljević istaknuo, dolazi do „monumentalne destrukcije grada“. Rušilo se sve što

je osmansko; Stambol kapija, o čijem se rušenju izvještavalo svaki dan iz novina, dobiva svoj ekvivalent u obliku Narodnog pozorišta i spomenika kneza Mihaila Obrenovića koji je postao novi simbol moći. Jedina preostala džamija u gradu bila je Bajrakli džamija, a sve su ostale bile ograđene i prepuštene zubu vremena. Grad prema europskim i urbanističkim načelima 1867. godine oblikuje arhitekt Emilijan Josimović koji je projektirao čuvenu Knez Mihailovu ulicu, a Makuljević je nadodao kako nova srpska vlast nije mogla negirati postojanje osmanskog urbanog tkiva grada pa su pored starih struktura gradili nove. To je rezultiralo veliko „polifoničnošću“ kako ju je nazvao Makuljević, ponajviše u književnosti. Bora Stanković prije Prvog svjetskog rata piše o „dovrim starim vremenima“, a Branislav Nušić između dva svjetska rata piše pripovijetke *Ramazanske večerite* serijal *Stari Beograd*. Istaknuo je kako se javlja određena nostalgija prema prošlim vremenima evocirajući osmansko nasljeđe koje nije bilo određeno niti između dva svjetska rata, a u historiografiji je njegovom određivanju najradikalnije pristupljeno te su nacionalistički narativni i danas veoma snažni. Kako bi efektno završio i dočarao problematičnost današnjih narativa, naveo je kontroverzan projekt redatelja Emira Kusturice u tematskom parku Andrićgradu kroz spomenik braći Sokolović, tj. bratski zagrljaj između vezira Mehmed-paše Sokolovića i patrijarha Makarija Sokolovića koji simbolizira obnovu Pečke patrijaršije.

Nakon izlaganja Nenada Makuljevića, Kursar najavljuje izlaganje o sljedećem gradu, Sarajevu, o kojem će govoriti Jasenka Gudelj. Pritom je Kursar nadodao kako je, prema njegovom mišljenju, Sarajevo doživljavalo val modernizacije u osmansko vrijeme, kada se i riješilo pitanje odnosa prema osmanskoj baštini - ona se nije uništavala, već se čuvala i ponekad iznova artikulirala. Postavio je Gudelj pitanje o austrougarskom periodu modernizacije u Sarajevu.

Gudelj je govorila o brojnosti stanovništva Sarajeva, odnosno prirastu stanovništva koje je za vrijeme austrougarske uprave od 1878. do 1918. imalo prirast od 140%, dok je između dva svjetska rata bio veoma spor. U vrijeme austrougarske uprave modernitet i različitost Sarajeva najviše su do izražaja dolazili na ulicama. Kao i u Beogradu, s jedne strane nalazio se tradicionalan sloj stanovništva, dok je s druge strane elita nastojala pratiti zapadne načine oblačenja. Također je naglasila početak stvaranja ideje i identiteta bošnjaštva koje je poticao Benjamin Kallay, austrijski ministar financija i upravitelj Bosne i Hercegovine, a tu ideju je htio putem *neomaurskog stila* pretočiti u vizualnu kulturu. Najreprezentativniji primjer jest gradnja Sarajevske vijećnice koju je započeo češki arhitekt Aleksandar Vitek, a završio Ćiril Metod Iveković. Vijećnica predstavlja paradigmatički primjer onoga što se htjelo postići, a to je novi lokalni arhitektonski identitet. Napredak u vizualnom i arhitektonskom smislu grad počinje osjećati nakon 1880. godine kada je izmjeren katastar Bosne i Hercegovine i kada postaje središtem velikog područja. Nova uprava gradizgrade za administratore i birokrate koje je smjestila pored starog centra i na prazne, rubne dijelove grada, a često će imati i simbolični smisao poput Zemaljskog muzeja. Naglasila je i sudjelovanje austrijske uprave u obnovi osmanskog dijela grada, pa se tako nakon nemira 1879. godine obnavlja Baščaršija. Obnove iz 19. stoljeća ostavljaju stari dio Sarajeva onakvim kakav je bio, no, iako će se oblici u arhitekturi reproducirati, materijal će biti izmijenjen te će se često mijenjati

i svrha građevine. Krajem 19. stoljeća dolazi i do regulacije toka rijeke Miljacke čije obale postaju mjesto najreprezentativnije arhitekture, koju je Gudelj usporedila s bečkim *Ringom* i zagrebačkom *Lenuzzijevom potkovom*. Potom se osvrnula na još jedan pokušaj stvaranja lokalnog stila koji je u historiografiji arhitekture 20. stoljeća poznat pod nazivom *bosanski stil/slog*; on je izraz zajednice koja napušta *neomaurski* i počinje koristiti osmanski stil gradnje kao dio nasljeđa. U međuraću, arhitekti Dušan Grabrijan i Juraj Neidhardt u osmanskom nasljeđu vide ideju moderniteta koji smatraju iznimno poželjnim. Gudelj je zaključila kako se osmansko nasljeđe u arhitekturi kroz koncept *bosanskog sloga* i lokalnog identiteta promicalo kao ideja napretka i moderniteta, a tu ideju, popraćenu promjenama vlasti, kojoj se „mozaično“ bosansko stanovništvo iznova prilagođavalo nazvala je još i „romantičnim nacionalizmom“.

Posljednje izlaganje na okruglom stolu, posvećeno projektu modernizacije i izgradnje Ankare, održala je doktorandica Zeynep Oğuz Kursar. Objasnila je važnost novog glavnog grada Republike Turske naspram Istanbula koji je bio prijestolnica Osmanskog Carstva i time onemogućavao „čisti rez“ od osmanskog nasljeđa. Nova Republika pod Mustafom Kemalom Atatürkum htjela se odmaknuti od osmanske prošlosti i izabrala Ankaru, koja je imala malu populaciju i srednjovjekovnu jezgru grada. Prema Oğuz Kursar, fizička i mentalna udaljenost od Istanbula ovdje su bile od iznimne važnosti. Ankara je u središtu Anatolije bila udaljena od brojnih ratova koji su se odvijali do njezinog ustanovljenja kao glavnog grada 1923. godine. Također, zbog modernizacijskih procesa koji su zahvatili Carstvo krajem 19. stoljeća, grad je imao i razvijenu željezničku liniju, dobre komunikacijske veze, razvijen cestovni promet te mogućnost za daljnja ulaganja. Politički vođe i elite, uključujući i samog Atatürka, u Ankari su htjeli što prije ustanoviti administrativne institucije kako se stanovništvo ne bi pretjerano bunilo zbog nove sekularne republike. Budući da se novi politički sustav kosio s tradicionalnim životom građana Ankare, ubrzo su se pokazali i problemi privatnih interesa među elitom. Istaknula je i kako su na izgrađivanju modernog grada sudjelovali njemački arhitekti koji su primijenili moderan, eklektični stil zapadne Europe lišen ornamenata i s bijelim fasadama. Novi centar grada pomaknut je južno i utemeljen oko nove vladine četvrti te se planirala izgraditi i nova zgrada Narodne skupštine koja je dovršena tek 1960-ih godina. Na širokim i dugačkim avenijama koje su simbolično vodile do Atatürkove rezidencije nizale su se administrativne i političke zgrade.

Nakon izlaganja, uslijedila su pitanja iz publike te je postavljeno pitanje koje se odnosilo na suparništvo Istanbula i Ankare danas. Profesorica Mišković odgovorila je kako se Istanbul ne može uspoređivati s drugim gradovima početkom 20. stoljeća zbog brojnosti populacije te važnosti koju ima za svjetsku povijest i povijest Bizantskog i Osmanskog Carstva. Kada je Atatürkova vojska ušla u grad 1923. godine, Istanbul je simbolično srušen i nije dolazio u obzir kao kandidat nove Republike. Oğuz Kursar nadovezala se na pitanje te tvrdi kako se ne može govoriti o nadmetanju dva grada budući da su oni različiti sami po sebi. Istanbul je i danas središte grčke i armenske patrijaršije te ima rabinat, on je magnet internacionalne kozmopolitske zajednice, dok Ankara ima puno imigracije iz istočnih dijelova Anatolije i nije toliko međureligijski otvorena.

Iako je ovaj okrugli stol održan kako bi se uvidjele razlike turskih i bivših osmanskih gradova na balkanskom području, nakon izlaganja i kratke rasprave stekla sam dojam općeg arhitekturnog jedinstva, a svaki grad imao je određene varijacije u odnosu prema osmanskome nasljeđu koje je uključivalo i arhitekturu. Pitanje osmanskog nasljeđa ovisilo je o političkim, socijalnim i vjerskim čimbenicima koji su utjecali na gradove stoljećima, stoga se izlaganja i rasprava nisu mogli orijentirati samo na razdoblje između dva svjetska rata jer bi u protivnom ona bila manjkava. Veća koncentriranost na 19. i početak 20. stoljeća pri izlaganjima zapravo je dala uvodni okvir prema kojemu možemo lakše shvatiti značaj i odnos prema osmanskome nasljeđu. To nasljeđe, kako je istaknula Nataša Mišković, trebalo bi biti područje spajanja kultura, a ne razdvajanja kojima nažalost, u određenim vremenskim razdobljima moramo svjedočiti.

Matea Altić

(diplomski studij povijesti i fonetike)

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 14 2019.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIV, broj 14, 2019.

Glavni i odgovorni urednik
Mihaela Marić

Zamjenik glavnog urednika
Saša Vuković

Uredništvo
Matea Altić, Ivan Grkeš, Marta Janković,
Mario Katić, Igor Krnjeta, Mihaela Marić,
Petar Plastić, Saša Vuković

Urednici pripravnici
Andrija Banović, Alen Obrazović,
Alen Okreša

Redakcija
Matea Altić, Andrija Banović, Ivan Grkeš,
Marta Janković, Mario Katić, Igor Krnjeta,
Mihaela Marić, Alen Obrazović, Alen Okreša,
Petar Plastić, Saša Vuković

Tajnik uredništva
Petar Plastić

Recenzenti
dr. sc. Miroslav Bertoša
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Branimir Janković
Marko Lovrić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Josip Mihaljević
dr. sc. Jasmina Osterman
dr. sc. Martin Previšić
Filip Šimetin Šegvić, asist.
dr. sc. Ivica Šute

Lektura i korektura
Franka Belović, Danijel Blazsetin, Lucijan
Borić, Paula Bradić, Katarina Cukovečki,
Paula Fajt, Tanja Jelinić, Ivana Kovačić,
Ema Maglić, Mateja Papić, Borna Treska

Oblikovanje
Tomislav Vlainić

Prijevod s engleskog jezika
Mateo Gospić, Paula Fajt, Alen Obrazović

Izdavač
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb

Tisak
Tiskara Zelina d.d.

Naklada
Tiskano u 150 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima
izražavaju isključivo stavove i mišljenja
autora i ne predstavljaju nužno stavove i
mišljenja uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su
omogućili:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Centar za komparativnohistorijske i
interkulturne studije Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva
Klub studenata povijesti – ISHA Zagreb
(za: Uredništvo Pro tempore),
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Kontakt
pt.urednistvo@gmail.com